

Toekomstbestendige resocialisatie

Sancties 2016/35

1. Inleiding

Boekbespreking van:

Mw. prof. mr. drs. P.M. Schuyt; 'Toekomstbestendige resocialisatie', Oratie Leiden, 2016

Op 12 februari 2016 sprak mr. drs. Pauline M. Schuyt, benoemd tot hoogleraar Sanctierecht en Straftoemeting te Leiden, haar inaugurele rede uit met de titel: 'Toekomstbestendige resocialisatie.' Haar fulltime leerstoel betekent een primeur op het tableau van gebruikelijke leeropdrachten in de strafrechtswetenschappen en komt als geroepen, gezien het feit dat het traditionele penitentiaire recht zich de afgelopen decennia tot een volwaardig, eigenstandig rechtsgebied heeft ontwikkeld.

Min of meer tegelijkertijd deed zich een toenemende juridisering van de straftoemeting voor, die wordt gezien als het andere element van het penitentiaire recht. Zo werden bijvoorbeeld ook in de bekende *Inleiding tot de studie van het Nederlandse Strafrecht* van Rammelink en Hazewinkel de straftoemeting en de strafteuitlegging beide in hetzelfde penitentiaire hoofdstuk behandeld. Oorspronkelijk rustte eveneens de straftoemeting op een zeer bescheiden raamwerk van wettelijke bepalingen, waarbinnen de rechter grote beleidsvrijheid genoot: het volk werd verondersteld veel vertrouwen te hebben in de onafhankelijke rechter. Hoogst waarschijnlijk was en is deze veronderstelling nog altijd min of meer juist, ondanks het feit dat af en toe in de media naar aanleiding van een concrete strafzaak *rumor in casa* ontstaat. Maar de straftoemeting is allang niet meer wat ooit werd genoemd: "een tamelijk normvrij veld". De vele sanctiesoorten die in de loop der tijd aan het Wetboek van Strafrecht zijn toegevoegd kennen alle hun eigen, soms zeer uitgebreide, toepassingsregels alsmede combinatievoorschriften, terwijl de rechter meer en meer aan wettelijke motiveringsvoorschriften gebonden is geraakt. Daarnaast ondervindt de straftoemeting een zekere beïnvloeding van de requireerrichtlijnen voor het OM en bepaald ook van de ter eigen oriëntatie dienende Polaris-richtlijnen. Schuyt wijdde aan dit onderwerp in 2010 haar genuanceerde Nijmeegse proefschrift *Verantwoorde straftoemeting*.

Vanzelfsprekend heeft de orator uit deze veelomvattende materie een keuze moeten maken. Het was van haar een constructieve gedachte om het veel geroemde beginsel van de resocialisatie scherp tegen het licht van een juridisch en sociaal verantwoorde strafrechtspiegeling te houden en de werkelijke betekenis en waarde daarvan kritisch te bezien. Ik maak me overigens sterk dat dit beginsel behalve de uitvoerende administratie in feite ook de strafrechter menigmaal raakt, bijvoorbeeld wanneer deze in voorkomende gevallen de eigenlijk geïndiceerde straf enigszins aanpast teneinde de verdachte nog tot het grijpen van een (laatste) positieve kans in de samenleving te stimuleren.

In de fase van de strafteuitlegging is en blijft de resocialisatie echter een essentieel, veelzijdig en vër reikend beginsel, in het bijzonder in het kader van de vrijheidsbenemende sancties, waarover niet genoeg kan worden nagedacht. Te denken valt ook aan de afscheidsrede van Martin Moerings 'Een veilige terugkeer in de samenleving' (Leiden, 2011), waarin

1 Prof. mr. C. Kelk is emeritus hoogleraar straf(proces)recht en penitentiair recht.

het accent meer lag op het welzijn van de ex-gedetineerde na diens detentie. Pauline Schuyt richt haar aandacht primair op de binnenkant van de detentie waarin de voorbereiding op de terugkeer zodanig vruchtbaar gestalte zou dienen te krijgen dat deze terugkeer *permanent* kan worden. Dit is wat zij bedoelt met een 'toekomstbestendige' resocialisatie. Deze visie op de essentie van de resocialisatiegedachte past zeker binnen de bewoordingen van het oude artikel 26 van de Beginselenwet Gevangeniswezen en van artikel 2, tweede lid van de huidige Penitentiare Beginselenwet, maar is in de praktijk helaas in menig opzicht moeilijk realiseerbaar gebleken. Als echter het hoogst mogelijke ideaal reeds bij voorbaat te veel wordt losgelaten en het optimale niet vasthoudend wordt nagestreefd, dan zal de praktijk nog veel gebrekkiger uitvallen en daar heeft uiteindelijk niemand iets aan, noch de betrokkene zelf, noch de straffende overheid in al zijn geledingen, noch de belastingbetaler (die in de moderne tijd in de rij van benadeelden nu eenmaal nooit mag ontbreken).

Schuyt bespreekt kort het verloop van het resocialisatie-ideaal, dat in de naoorlogse Beginselenwet Gevangeniswezen van 1951-1953, op basis van het rapport van de commissie-Fick, als stimulerend pronkstuk werd opgenomen. Weliswaar onderkent zij dat in het 19^e eeuwse cellulaire stelsel alreeds een kiem van resocialiserend denken was gelegen in die zin dat de eenzaam opgesloten gevangene gevrijwaard diende te worden van kwade invloeden van medegevangenen en dat van de aanwezigheid van een Bijbel in zijn cel zijn zedelijke verbetering moest worden verwacht. Maar na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog brak een veel realistischere en modernere visie op de resocialisatie door, veelal als gevolg van de eigen ervaringen die vele landgenoten als gevangenen van de Duitse bezetter hadden opgedaan. Zo werd bijvoorbeeld in de memorie van toelichting op de nieuwe Beginselenwet benadrukt dat de gedetineerden tijdens hun straftijd het gevoel zullen moeten krijgen "dat zij als individu tot de maatschappij blijven behoren".

De verdere ontwikkeling van het resocialisatiebeginsel wordt door Schuyt geïllustreerd aan de hand van de sindsdien periodiek verschenen ministeriële beleidsnota's over het gevangeniswezen.

Zij signaleert reeds ten tijde van de eerste nota (van 1964) de 'eerste haarscheuren' in het oorspronkelijke beginsel aangezien toen al duidelijk werd dat het effect van de gevangenisstraf op de voorbereiding op de terugkeer "niet altijd gunstig is". Men stuitte toen ongetwijfeld al op de intrinsieke tegenstrijdigheid tussen het moeten leren omgaan met zijn vrijheid terwijl men in onvrije, vrijwel permanent dwingende omstandigheden verkeert: deze dubbelslachtigheid zou hét grote dilemma van de resocialisatie-gerichte strafexecutie blijken te zijn. In de tweede helft van de vorige eeuw vormde dit paradoxale verschijnsel dan ook een veelvoorkomend thema in – ook internationale – vakpublicaties. Uit penologisch onderzoek kwamen tal van resocialisatie-belemmerende factoren naar voren, zoals gebrek aan daartoe competent gevangenispersoneel, tekort aan zinnige en leerzame gevangenisarbeid, te weinig (her)scholingsmogelijkheden etc. Aan goede intenties ontbrak het meestal niet, maar wel aan praktische haalbaarheid.

Overigens was het indertijd nogal verrassend dat in de genoemde nota van 1964 al een flinke passage was gewijd aan de overweging dat de rechtspositie van de gedetineerden verbetering behoeft. De effectuering daarvan in de vorm van het beklag- en beroepsrecht alsmede van een aantal materiële rechten zou evenwel tot 1977 op zich laten wachten, dat wil zeggen toen in onze samenleving een uitgebreide juridiseringsbeweging op gang was gekomen. Maar toch. Ik heb deze rechtspositie altijd tevens als een exponent van het resocialisatiebeginsel beschouwd: het adequaat leren omgaan met zijn rechten was in de westerse samenleving gaandeweg een element van goed burgerschap aan het worden.

Na een minder spectaculaire nota *Beleidsvraagstukken gevangeniswezen* (1976) verscheen de veel bekendere nota *Taak en toekomst van het Nederlandse gevangeniswezen* (1982), waarin de enigszins boude en onzalige gedachte werd geuit om de opdracht tot resocialisatie van gedetineerden van een minder ambitieuze inhoud dan voorheen te voorzien en om het streven de gedetineerde tot een beter mens te maken als niet erg realistisch te beschouwen. Door de orator wordt dan ook de toon vanaf de jaren tachtig terecht “een stuk killer” genoemd. Eveneens wordt dan steeds vaker de ‘eigen verantwoordelijkheid’ van de gedetineerde ten tonele gevoerd, hetgeen ook in de gevangenisssystemen van andere landen niet uitzonderlijk was.

Maar de nota *Werkzame Detentie* (1994) deed volgens Schuyt het resocialisatiebeginsel na alle reeds door haar gesignaleerde beschadigingen pas echt “in scherven uiteen vallen”. De veiligheid en doelmatigheid (in de zin van passend in een effectieve criminaliteitsbestrijding) stonden hierin in hoge mate voorop. De gedetineerden moesten zich ‘gemotiveerd’ tonen voor werkelijk zinvolle resocialisatie-activiteiten op straffe van het belanden in een standaardregime. Geschat werd dat dit ongeveer 20% van de gehele gedetineerdenbevolking zou gaan betreffen. Er was dus duidelijk sprake van het besparen van kosten ten nadele van de resocialisatie, aldus Schuyt. Daarin heeft ze zonder twijfel gelijk. Ook daarna, vanaf het begin van deze eeuw, zou steeds fors op het gevangeniswezen moeten worden bezuinigd. Daarbij keerde het thema van de selectieve resocialisatie op basis van een vereiste motivatie steeds weer terug. In het in 2013 gelanceerde zogeheten *Masterplan DJI* werd dit geconcretiseerd onder het door de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie bedachte motto: ‘Promoveren en degraderen’, een wat pretentieuze verwoording van ‘Wie zoet is krijgt lekkers.’

Het is duidelijk dat in het beleid en dus in de praktijk de toekomstbestendigheid van het resocialisatiebeginsel gaandeweg is afgebrokkeld, waarover de orator – en dat siert haar – zich oprecht bekreunt. De resocialisatie is echter in de huidige tijd van verharding als het om criminaliteit en de bestrijding daarvan gaat bij de grote massa absoluut geen populair onderwerp meer. Des te belangrijker is het dat in de kring van penitentiair deskundigen met klem blijft worden gepleit voor een zo breed en ruim mogelijke toepassing van een inhoudrijk en zinvol resocialisatieprincipe. En tot vervelens toe zal tevens moeten worden herhaald dat dit niet alleen ten gunste van de betrokkenen is, maar dat sociale heropvoeding en bijscholing van maatschappelijk zwakkeren en kansarmen het algemeen belang en niet het minst de maatschappelijke veiligheid dienen. Een dergelijk streven wil Schuyt duidelijk bevorderen.

Maar helaas werkt de tijd nogal tegen. Sinds 2014 geldt als beleid dat iedere veroordeelde zijn detentie moet beginnen in een basisregime en dat deze pas naar een zinnvoller plusregime kan ‘promoveren’ als hij gedurende zes weken positief scoort op alle onderdelen van goed gedrag. Uitgesproken ongunstig of slecht gedrag zal kunnen leiden tot het ‘degraderen’ van de betrokkene. Op zichzelf vindt de orator dit model niet onredelijk nu dit past in het huidige tijdsbeeld waarin beloningen moeten worden verdiend. Sinds 2015 is zelfs in artikel 2 Pbw neergelegd dat het gedrag een belangrijk criterium vormt om voor resocialisatie in aanmerking te komen. Maar wel stelt Schuyt zich de fundamentele vraag of het verantwoordelijk doen zijn van de veroordeelde voor zijn eigen geschiktheid voor resocialisatie een gelukkig ontwikkeling is. Ik meen stellig van niet. Ook Schuyt onderkent dat het aanleren van dergelijke gevoelens van eigen verantwoordelijkheid of van gemotiveerdheid in de milieus van de meeste gedetineerden nogal heeft ontbroken. Daarenboven, en dat is extra wrang, kunnen volgens haar veel van de volgens dit systeem wel verdiende reso-

cialiserende interventies geen doorgang vinden vanwege onder andere organisatorische problemen. Ik weet niet welke dit zijn, maar neem aan dat dit zo is.

In de politiek krijgt onderhand de veiligheid van de samenleving een steeds zwaarder gewicht. Dit heeft zijn negatieve neerslag op de resocialisatie in die zin dat vele inspanningen en geld worden gespenseerd aan allerhande vormen van toezicht en controle als voorwaarden bijvoorbeeld bij de v.i. Deze kunnen bijzonder ver gaan zowel wat hun intensiteit als hun tijdsduur betreft. Aan deze bijzondere voorwaarden kan ook het dragen van een enkelband worden verbonden. Het toezicht kan door het OM steeds met twee jaar worden verlengd: zelfs een levenslang toezicht is niet uitgesloten (zie artikel 15c, derde lid Sr). De orator ziet weinig of geen heil in een dergelijke grimmige toezichtcultuur: slechts werkelijk tot re-integratie leidende resocialisatie kan een oplossing voor meer veiligheid bieden. Penitentiair ingewijden zullen dit allen beamen. Maar het euvel is dat juist de stem van de ingewijden vaak niet wordt gehoord als het populisme zich eenmaal het desbetreffende onderwerp heeft toegeëigend.

Schuyt laat zich niet uit het veld slaan, en stelt als eis voor een succesvolle resocialisatie dat de overheid er alles aan zal moeten doen om *iedere* gedetineerde, gemotiveerd of niet, te stimuleren tot het gemotiveerd raken en om aldus diens terugkeer naar de samenleving toekomstbestendig te maken, in het bijzonder door diens bestaande banden met de buitenwereld tijdens de detentie te versterken of te ontwikkelen. Mij dunkt inderdaad dat vrijwel ieder mens ten diepste behoefte heeft aan sociale bindingen, die een gevoel van vertrouwdeheid en van wederzijds vertrouwen geven en er dan ook toe noden dit vertrouwen waar te maken.

Daarbij vormen de befaamde drie W's: werk, woning en wederhelft (uitgebreid tot het gezin en de kinderen van de gedetineerde) wezenlijke basisbehoeften die gelieerd zijn aan de buitenwereld en daarom voorwerp van optimale voorbereidende activiteiten dienen te zijn. Gelukkig is her en der op deze verschillende leefdomeinen sprake van goede initiatieven, bijvoorbeeld met betrekking tot het woningbeleid voor ex-gedetineerden zoals in sommige gemeenten het geval is.

Ten slotte komt de orator bij de kernvraag van haar boodschap, namelijk de wijze waarop een toekomstbestendig resocialisatiebeginsel, ook in de huidige zozeer van de veiligheid bezeten samenleving, voor alle gedetineerden kan worden waar gemaakt. Daartoe worden door haar als richtsnoer drie gedachten aanbevolen.

In de eerste plaats zou het resocialisatieproces gefaseerd moeten verlopen: direct na aanvang van de detentie voornamelijk sober en rustig, als het ware overeenkomstig de vergeldingsgedachte (waarnaar de samenleving na het strafproces – heet van de naald – zo gulzig lijkt te smachten) en vervolgens met een toenemend resocialiserend gehalte, eigenlijk geheel in de lijn van het progressieve (in de zin van voortschrijdend) stelsel, zoals in vroeger dagen meer dan eens gepropageerd en/of toegepast. In deze geest past ook de uitleg van het resocialisatiebeginsel door het EHRM. Het lijkt mij dan van groot belang, vooral in gevallen van langere straffen, dat voor de individuele gedetineerde een goed doordacht, consistent plan voor een zinvolle detentiefasering wordt geconcipeerd. Ik voeg aan dit alles nog toe dat het EHRM zelfs levenslang gestraften niet uitgesloten heeft geacht van de mogelijkheid zich op een gegeven moment te rehabiliteren, bijvoorbeeld door een behandeling te mogen ondergaan die noodzakelijk is voor een mogelijke kans op vrijlating (EHRM 26 april 2016). En ook de Beroepscommissie van de RSJ (15 november 2015, 15/2527/GA) heeft geoordeeld dat de enkele omstandigheid dat een gedetineerde levenslang gestraft is niet redengevend

kan zijn voor de afwijzing van een verzoek om aan resocialisatie-activiteiten, waaronder reclasseringscontact, deel te kunnen nemen.

In de tweede plaats moet het begrip veiligheid realistischer worden gehanteerd, in die zin dat erkend moet worden dat absolute veiligheid nimmer zal kunnen worden bereikt, maar dat de veiligheid er wel mee gediend zal zijn als ex-gedetineerden gesterkt door een gevoel van eigenwaarde en door verantwoordelijkheidsgevoel in de samenleving terugkeren.

De derde gedachte, en dat is niet de eenvoudigste, houdt in dat de samenleving de bereidheid moet tonen de te re-integreren personen welwillend en stimulerend te ontvangen en tegemoet te treden: hen moet een eerlijke kans worden gegeven. Hoe waar dit ook is, helaas doet zich de even ware realiteit voor van een samenleving waarin zich vele zielen met rancuneuze en gefrustreerde gevoelens bevinden, die een sterke neiging hebben de delinquent als zodanig als de zondebok voor hun eigen ongerief aan te wijzen en daarop hun agressie bot te vieren. Van een dergelijke ongenueanceerde gang van zaken lijken ook de minder ernstige delinquenten vaak slachtoffer te zijn.

De orator belooft ten slotte in haar credo, dat ze zich de komende jaren ook zal inzetten voor andere groepen gedetineerden en voor andere sancties dan alleen de veroordeelden tot gevangenisstraf. Haar staat voor ogen bij te dragen aan het wegnemen van de onwetendheid. Dit laatste is in iedere tijdsperiode telkens weer een absolute noodzaak, want inzake minder populaire thema's groeit de onwetendheid als hardnekkig zevenblad in de tuin van de kennis. Vrijwel in de laatste zin van deze gedreven oratie valt toch nog de gedurende de gehele tekst voorvoelde term: humaniteit. En in één adem wordt de in het huidige tijdsgewricht zo krampachtig nagejaagde algehele veiligheid op een menselijke leest geschoeid: deze ontstaat niet door nauwlettende controle, maar bestaat daar "waar mensen elkaar met respect behandelen". Laten de beleidsmakers inzak het gevangeniswezen zich dit krachtig ter harte nemen!

Wie niet met enig idealisme is behept, zou vermoedelijk niet op de aldus geformuleerde gedachten komen. Het in deze oratie doorklinkende optimisme heeft geheel en al mijn sympathie. In feite getuigt dit van een vertrouwen in de mens als mens en als samenlevingsgeenoot, die weliswaar gefaald heeft, maar die in de gelegenheid moet worden gesteld om zich ertoe te laten beïnvloeden zijn betere ik te (her)ontdekken en daarnaar zoveel mogelijk te willen leren leven. Dat deze vruchtbare gedachte in ieder tijdperk opnieuw eigentijds moet worden verwoord en vorm krijgen, vraagt om een 'frapper toujours': wie zich geroepen voelt, die spreke. Thans heeft Pauline Schuyt in de huidige periode van een zeer selectieve resocialisatie haar zeer zinnige visie daarop in een aanstekelijke stijl gegeven. Aan de hand van haar korte historische overzicht laat zij immers overtuigend zien hoe het goedbedoelde resocialisatiebeginsel door de tijden heen in het beleid dreigt af te bladderen, als ware het slechts een symbolische decoratie ter verbloeming van de hardheid die nu eenmaal aan de strafexecutie eigen is.